

A hazai vízgazdálkodás, Duna-stratégia történeti vitakérdései*

1920–2009

I. A vízgazdálkodó társadalomról (1922–2007)

Trianon, az 1919–1920. évi békék a Kárpát-medence *magyarországi* részének vízügyi igazgatását sújtották a legkevésbé, mivel itt érintetlen maradt az 1867–1918 között európai színvonalon kiépített vízügyi adminisztráció.** Mind a szervezet, mind a szakembergárda. Míg a szomszédos államok vízügyét – eddigi ismereteink szerint – újra kellett építeni. *Az európai szintű vízgazdálkodási szakemberállomány, illetve a mögötte meghúzódó mérnökképzés* rendben tartotta – természetesen a kor igényeihez igazodva – a magyar állam víztesteit, és tovább építette az 1918 előtti szakigazgatást. És talpra állt nemcsak az államigazgatás 1919–1920. évi szétesése után, hanem 1945–1949-ben is. És részben – de már csak részben – talpra állt az 1989–1990. évi politikai rendszerváltás „vízgazdálkodás-ellenes” politikai akciói után is. Gondolkodása egy időszakban – természetesen ugyanúgy, mint a világ fejlett államaiban minden vízgazdálkodási szakadminisztráció gondolkodása – megtelt technokrata elképzelésekkel, de mindig korrekcióra volt képes. Ennek jele: már 1973-ban kialakítja – a vízgazdálkodási szervezeten belül – az új időkhöz igazodó természetvédelmi szervezeti egységet. (Európában is élenjárva. És máig nem eléggé értékelve. Bizonyítva a ma sem elfogadott érvelésünket: a természetvédelem akkor lesz eredményes, ha a mozgalmárok és a szavazatnyerő politikuskok mellett a főszerepet a természeti kincseket feldolgozó, karbantartó szakemberek fogják játszani: mező- és erdőgazdálkodók, vízgazdálkodási, kémiai-bányászati szakemberek és az emberi vízhasználatot ismerő társadalomkutatók.)

A vízgazdálkodási szakembergárdának köszönhető, hogy a trianoni magyar állam vízgazdálkodása – miközben igazodott a különböző politikai rendszerek nemzetgazdasági céljaihoz és az új világtendenciákhoz – szakmailag magas színvonalon maradt. Ezt a megújulási készséget mutatta az is, hogy az 1990-es évek második felében a képzettségüket te-

Sajó Elemér (1875–1934) vízmérnök, a két világháború közötti időszak kiemelkedő vízügyi szakembere, vezetője, a vízügyi távlati tervezés úttörője. Dolgozott a Soroksári-Duna-ág szabályozási tervén, a Kvassay-zsilip tervezője és építtetője, valamint a csepeli szabadkikötő építésének igazgatója volt

kintve vízgazdálkodási mérnökök szoros együttműködést tudtak kialakítani az akadémiai értelmiséggel (1997) és hajlottak arra, hogy a vízfelhasználó társadalmat kutató humán értelmiséggel is közös programokat alakítsanak ki.

II. A vízgazdálkodási koncepciókról (1920–1990)

Ez a generációkról generációkra szorosan együtt dolgozó és összetartó „vizescsapat” magas színvonalú törvényszövegeket, valamint ma is tárgyalásra érdemes stratégiai tervekkel dolgozott ki. Legyen szó a hajózásról, árvízről, élelemtermelésről, belvizekről, ivó- és szennyvíz-gazdálkodásról. Jó szövegek, szakszerű megfontolások és megoldási javaslatok.

1. A két háború között és a II. világháború alatt (1920–1944)

Ma is vitára érdemesnek tekintjük a trianoni természetgazdálkodási helyzettel számot vető országgyűlési viták szövegét (a Nemzetgyűlés 1920. június 9-én és július 23-án tartott ülésén) és az 1938–1942. évi területgyarapodások utáni helyzetet elemző törvénytervezetet, illetve parlamenti vitáikat. (Ez utóbbi vitája 1943. december 17-én zajlott, a törvény nem valósult meg. Szakmai előkészítettsége – beleértve a törvénytervezethez készült indoklást – egészen kiemelkedő színvonalú és máig értékelhető elemeket tartalmaz.) A trianoni Magyarország komplex vízgazdálkodási beruházását 1928-ra készíti elő a kormány. Az erről rendelkező rövid törvényhez (1929. évi III. törvény) az egyes beruházásokat részletesen és igen szakszerűen alátámasztó Indoklást az országgyűlés 1928. november 4-én vitatja. Sajó Elemér nevéhez fűződik az „Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyában” című kéziratos monográfia (175 oldal), amelyet 1930-ban mint a hazai vízgazdálkodás irányítója és mint a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője készített. A minisztérium az előterjesztője az 1929. évi III. törvénynek is. (Sajó egyeb-

A békésszentandrási vízlépcső madártávlatból

* Részlet a szerző hamarosan megjelenő, „Vízgazdálkodás a Kárpát-medencében, Duna-stratégia Magyarországon” című monográfiájából.

** Vö. Dóka Klára és Fejér László cikkével e számunkban! (A szerk.)

ként az előző korszak vízgazdálkodása vezéregyéniségének, Kvassay Jenőnek volt unokaöccse.)

A két háború közötti vízgazdálkodási alapelveket érhetjük tetten még néhány szakigazgatást szabályozó törvényben. Ezek összegyűjtése és újraolvasása ajánlatos. Ilyenek a mezőgazdálkodásra alkalmas területek lecsapolásáról, ármentesítő társulatokról (1921), a hazai gyógyvizekről (1929), az erdőről (1935) és az öntözésről (1937) szóló törvények. Ez utóbbihoz szorosan hozzátartozik az úgynevezett Alföld-törvény. Ezek együtt mutatják az új magyar állam kényszerlépésének kihatását a vízügyre. A kényszerlépés: az új államnak nem maradt más „nyersanyaga”, mint az élelemtermelésre alkalmas *éghajlat és a vízbőség*. Ezért is az alföldi területek fokozott hasznosítását tűzték ki első számú nemzetgazdasági célként. Ehhez nemcsak új területek feltö-

rését és lecsapolását szorgalmazták, hanem szerkezetváltást is a mezőgazdaságban. Váltást a gabonatermelésről a kertészetre, állattenyésztésre. Mindehhez vízre volt szükség, tehát nagy állami öntözési programot kezdtek – elsősorban az Alföldön. Ezt is segítő, a Tiszán – és a Körösön – nagy szabályozási munkálatok folytak (békésszentandrás vízlépcső, gátrendszerek stb.).

2. A szovjet megszállás idején (1945–1990)

A korszak két jelentős vízgazdálkodási dokumentuma érdemel kiemelt tárgyalást. Az egyik az 1964. évi törvény (IV. törvény, a vízügyről), amely átfogja a vízzel élés minden területét, a másik az 1986. évi, kéziratban maradt komplex vízgazdálkodási stratégia.

A vízzel élés új korszaka: 1920–2009

Új technikai eszköztár és technokrata szemlélet. A Kárpát-medence vizeinek sorsában – mint a fejlett világban általában – a korábbinál döntőbb tényező lesz az emberi vízhasznosítás. Az ipari-technikai forradalom (a földmunkák és a szállítás gépesítése, a vasbeton-építéset, a turbinák fejlődése, majd a kisüzemi robbanó- és elektromotoros szivattyúk stb.) olyan eszköz-kultúrát ad az ember kezébe, amellyel korábban elképzelhetetlen mértékben nyúl bele a felszínátalakításba. Így az ősi vízelterelések, öntöző, majd energiahasznosítási eljárások fejlődésével a vizek állapota sokkal inkább függ a céltudatos emberi vízgazdálkodástól, mint korábban. De az ipari-technikai forradalom újabb – 20. századi – kora nemcsak a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul hatékonyabb eszköz- (gép-) parkot, hatékonyabb mérnöki társadalmat nevel ki, hanem megteremti a század elhíresült „technokrata” magatartását is: a technika segítségével az ember függetlenítheti magát a természettől, a teremtett-épített környezet kultusza mögött háttérbe szorul a „természeti környezet”.

Az I. világháború után új társadalmi elvárások is jelentkeztek a vízzel élésben és így a vízgazdálkodási adminisztráció iránt. Európában és a Kárpát-medencében. Csak vázlatmondatokban a felsorolást.

– *A hagyományos vízgazdálkodási célok továbbélnék. Árvíz-elhárítás, belvízlecsapolások* (lakhatás, termelés és egészségbiztonság miatt), *hajózhatóság és élelemtermelés* lehetősége. És megjelennek az új célok: a *vízenergia-termelés, a természetvédelem*. (Részben a felszíni vizek állapotának védelme, részben a felszín alatti vizek, a víznyerő térségek természetes védelme.)

– *Növekszik az állami vízgazdálkodási aktivitás.* Megjelennek új állami feladatvállalások, amelyek a 20. század második felében, az európai szociális állam fejlődésével szinte a vízgazdálkodás elsődleges állami feladatává emelkednek: az egészséges ivóvíz biztosítása, a szennyvízelvezetés (újrahasznosítás) és napjainkban a természetvédelem. A század során általában több függ az *államtól*: az állam ipari-mezőgazdálkodási, településpolitikai és demográfiai, népegészségügyi céljaitól. (Egyébként is csak napjainkban tudatosul a történetekben: minden ágazati fejlesztés, életformaváltás tervezésekor eljutunk a „víz”-hez. Ipar vagy mezőgazdálkodás, infrastruktúra vagy lakhely- és egészségügy-fejlesztés, környe-

zet- és természetgazdálkodás esetében éppúgy, mint a folyton növekvő energiaigény kielégítésében. Ha a tervezéskor nem is, de a kivitelezéskor igen.)

– *A határokon átnyúló vízgazdálkodás.* A vízgazdálkodásban kezdettől élt az igény: átlépni az állami határokat és a vízgyűjtőkhöz igazodni. Különösen a nagy európai vízlevezetők (Rajna, Pó, Duna) szabályozása és vízgyűjtőik rendezése keltette fel ezt az igényt a 19. században. (A hajózás igénye már 1856-ban az első európai nemzetközi folyamgazdálkodási szervezet, a Duna-bizottság létrehozásához vezetett.)

A Kárpát-medencében a vízzel élés, ember és víz viszonyának történelmében ugyancsak megtalálhatóak a nyugat-európai új jelenségek. De a vízhasznosítást és általában a vízzel élés kultúráját deformálja három tényező.

– *Első deformáló tényező: a szegényedés.* (A Kárpát-medencei népek az 1867–1914 közötti időszakban az akkori Európa egyik legdinamikusabb gazdasági fejlődését élték meg. Magyarok, németek, szlovákok románok, délszlávok egyaránt. Felzárkózóban voltak a közép-európai életminőséghez. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy vízgazdálkodási térségben az állam, az önkormányzatok, a lakosság milyen gazdasági-szociális és kulturális szinten áll.)

– *Második deformáló tényező: az 1945–1990 közötti szovjet megszállás.* A II. világháború után nemcsak fokozódik a relatív elszegényedés a térségben, de a hidegháború a Duna vízgyűjtő térségét két részre szakítja. Ez hátráltatja a Duna-vízgyűjtőn és a Kárpát-medencében általában a határokon átnyúló vízgazdálkodási akciókat. (Noha a szakembergárda az 1950-es években is tisztában van a vízgyűjtő szerinti vízgazdálkodási alapelv fontosságával.) És a szovjet megszállás bevezette diktatórikus államrendszer a nyugatinál erősebben alárendeli az állami céloknak a „víz” – és általában a természet – érdekeit. Így kap a természetvédelem új mozgalma majd az 1980-as években kimondottan rendszerellenes színezetet. És bújik bele a politika – máig meg nem haladott módon – a természetgazdálkodás szakmai vitáiba.

– *Harmadik deformáló tényező: a Kárpát-medence térségében korábban egységes államigazgatás helyett a nemzetállamok öncélú igazgatási rendszereinek diszharmóniája.* A vízügy a Kárpát-medencében „belügy” helyett a nemzetközi „diplomácia” tárgyá lett.

G. F.

De újraolvasásra érdemesek az új ivóvízprogramot megalapozó 1948. szeptemberi kormányrendelet, az 1950–1951. évi kormány- és minisztertanácsi rendeletek a vízgazdálkodási szervezet és háttérintézmények kialakításáról. (Szarvasi Öntözési és Talajjavítási Kutató Intézet, valamint a Mosonyi Emil vezette Vízerőmű Tervező Iroda, a tiszalöki Vízműépítő Nemzeti Vállalat létrehozását és az egységes vízügyi szolgálat megalakítását kimondó közlemények.) Majd az ország ivóvízellátásában kulcsszerepet játszó vízgazdálkodási társulatok (1960), illetve törpevízművek létrehozását (1958–1973) segítő dokumentumok.

Gyorsan szükség volna egy áttekintő tanulmány készítésére Dégen Imre államtitkár működéséről (1955–1975). Az európai vízgazdálkodási műveltség, amelyet Vásárhelyi, Kvassay, Sajó képviselt a magyar vízügyben, Dégen munkásságában folytatódott. A működéséről készült vitaanyag szinte minden mai stratégiai vitakérdést tartalmazhat: a hajózásról, árvízvédelemben technológiai váltásról, vízlépcsőépítésről, a vízügyi igazgatás helyéről a kormányzati adminisztrációban, a fürdő- és hévízkultúra kibontakozásáról és hatásairól, természetvédelemlről. És a váltás kezdetéről a vízgazdálkodásban: a technokrata magatartás kiegészítéséről a természetvédelemmel.

3. A rendszerváltás után. Vitakérdések (1990–2009)

A politikai rendszerváltás korának vízgazdálkodás-története – szerintünk – már nyolc témakört enged „történelmi távlatból” is tárgyalni. Ezeket látjuk szükségesnek minél előbb – 2011-ig – napirendre tűzni.

Első: *ivóvíz- és szennyvízprogram a századelőtől a jelenkorig*. Ismeretes, hogy a közműöllő szétnyílása nem az 1960-as

években, még csak nem is a két háború között kezdődött, hanem még a 19–20. század fordulóján. Minden olyan európai államban megtaláljuk a jelenséget, ahol hiányzott a hosszú távú folyamatos építkezés a lakosság vízzel való ellátásában, vagy ahol az állam, illetve a község vagy a magánberuházók tőkehiányban szenvedtek. A vezetékes ivóvízrendszer építése jóval olcsóbb, mint a szennyvízelvezetés. Elvezetés, majd később a tisztítás. És a század első felében az ivóvíz-ellátottság elsődlegesnek látszott, a környezetvédelmi szempont (szennyvizekkel bánás) másodlagosnak. Ráadásul az egészséges ivóvíz fogalma az EU-n belül is vitatott, mint ahogy vitatott: mi a korszerűbb, a szennyvízelvezetés vagy a helyben tisztítás. (Különösen olyan térségben, mint Közép-Kelet-Európa, ahol az aprótelepülések szinte finanszírozhatatlanná teszik a szennyvízelvezetést.)

Második: *tulajdonviszonyok alakulása a rendszerváltás során*. Ismeretes: szinte minden vízgazdálkodással foglalkozó szakember tarthatatlannak tartja a vízszolgáltatásban a jelenlegi szétaprózottságot. A majd négyszáz szolgáltató nem garantálhat vízbiztonságot. (De hogyan jött létre, milyen politikai-tulajdonváltási [„magánosítás”] programok mentén alakult ki ez a jelenlegi helyzet? Mennyire szabad a vízgazdálkodásban a piaci szempontokat alkalmazni?)

Harmadik: *természetvédelem – természetgazdálkodás – vízgazdálkodás*. Az 1992. évi törvény, az 1992. évi program és az 1995. évi országgyűlési határozat. (A mozgalmak és az Európai Unió magyarországi természetvédelem-politikája. Az EK – majd EU – környezetvédelmi keretprogramjaiban a „víz”. A természetvédelem a vízzel élésnek csak egyik szempontja. Miért rendelődik alá a természeti erőforrások közül „csak” a víz az állami adminisztrációban a természetvédelemnek? Hogyan alakult ki a természetvédelem ellen-

A Kárpát-medence államai és a víz: 1920–2009

Közép-Kelet-Európában az 1919–1920. évi békeszerződések létrehívta új nemzetállamok erős és tudatos területfejlesztési politikákat folytattak: új államközpontokat kényszerültek létrehívni, új fővárosok, új vonzáskörzetek keletkeztek. (Ez a nemzetállamok virágkora Európában, és talán az utolsó korszak, amikor a nemzetállam megpróbál minden eszközzel szembeszegülni a gazdaság és a kultúra globalizálódásával.) A fővárosokra építik fel először a településszerkezet tervét, az ipartelepítést – a kor másik nagy találmányát – a *nemzetállamok autark* (önellátó) *érdekei* szerint hajtják végre, az élelemtermelés helyi stratégiáját is a nemzetállami érdekek szerint támogatják. És ez mind érinti a „vizet”. Az új központú városrendszer (1920–1938 között), az élelemtermelés-fejlesztési kondíciók (például Magyarország 1922–1937 között), majd a szovjet korszakban a nagy ipar- és városfejlesztések (rendkívüli nagy vízigénnyel), s az autark energetikai fejlesztések. (Előtérben a villamos energiával, amelynek termelése a leginkább vízigényes energiafajta.)

A térségi, az embertől független természetgazdálkodási szempont szinte teljesen elvész e korszak területfejlesztési koncepcióiban. (Megnyugtató: Nyugaton is, csak ott nem ilyen durva a nemzetállami elv érvényesülése.) Ez az a kor-

szak, amikor – Trianon következtében – Magyarországon az elvesztett területek gazdasági erejét pótolandó, egy drasztikus *Alföld-fejlesztési* program indul meg, tekintet nélkül arra, hogy a talaj vízmegtartó képessége és az éghajlati viszonyok indokolják-e a nagy fejlesztéseket (1922), majd az 1960-as években a szovjet élelem piac megnyílása idején folytatódik az Alföld ökológiai túlterhelése. És ez az a korszak, amikor – az 1950–1960-as években – a *nagy ipar- és városfejlesztési programok előre nem számolt vízigényekkel* jelentkeztek. És telepítettek városokat, vizet elnyelő ipari központokat olyan vidékekre, ahol nem volt megfelelő helyi vízforrás. Nem is szólva a bányászati fejlesztésekről, amelyek a Kárpát-medence különböző pontjain – ismeretes Erdély, az Alföld, a Dél-Dunántúl esete – katasztrofális konfliktusokhoz vezettek a felszín alatti vizekkel való gazdálkodásban. (És máig nem feloldott konfliktusokhoz.) Most, amikor vízgyűjtő szerinti vízpolitikát követel az EU, amikor a Duna-programok átlépni kívánják a nemzetállami határokat, ki kell mondani e területfejlesztési politikák „természetellenességét”. (Kérdés: az EU határokat átlépő gyenge politikája, így például az Interreg [2004–2006], majd az ETE [2007-től] elég erős fejlesztési politika-e a nemzetállamok megmaradt autark természetgazdálkodási politikájával szemben? Talán érdekes vitatéma a következő évekre.)

G. F.

A víz – plakátokon

séges magatartása a vízgazdálkodókkal szemben? A vízgazdálkodás mellett miért az élelemtermelés áll a természetvédők kritikájának középpontjában, amikor a legnagyobb vízfogyasztó az ipar? [A fejlett nyugat-európai államokban 75–77%, nálunk 70%.] Külön tárgyalást igényel a nemzeti parkok rendszere, amely – mint ismeretes – Magyarországon az 1970-es évek második felében kezdett kiépülni.)

Negyedik: *politikai pártprogramokban, kormányprogramokban a víz témakörének megjelenése.* (A kormány- és pártprogramok elemzésre várnak: a természeti erőforrások közül – legalábbis kezdeti tanulmányaink ezt mutatják – a „víz” 1985 óta a politika tárgya és a szavazatnyerés eszköze volt.)

És visszaérkeztünk egyik, évtizedek óta hajtogatott alapelvünkhöz: a 21. századi politikának vissza kell találnia a természetgazdálkodási alapelvekhez. A hatalmpolitikai és nemzetpolitikai alapelvek mellett – sőt azok rovására – a természetgazdálkodási alapelvekhez. A történészek feladata: abból a szempontból is értékeljék a térségben kialakult politikai rendszereket, hogy vajon azok mennyire segítették az emberen kívüli természeti tényezők életminőségét. Legyen szó akár a nemzetek feletti birodalmakról – a Habsburg Birodalomról vagy a Magyar Királyságról –, vagy éppen a jelenleg virágkorát – reméljük, hervadó korát – élő közép-kelet-európai nemzetállamokról. Amelyek a Kárpát-medence természeti életegyüttesének igazodását gátolják a földfolyamatokhoz, az éghajlatváltozáshoz.

Ötödik vitakérdés: *hévízgazdálkodás: gyógyfürdő, turizmus, bányászat, ipari és mezőgazdasági üzemek.* A Kárpát-medence legnagyobb természeti kincse a globalizálódó világban kétségtelenül a medence hővízállománya. A történeti adottságok ismertek, és a következő években ezek feltehetően nem fognak változni. A földkéreg a Kárpát-medence alján Európában az egyik legvékonyabb (több helyen a 100 km-es átlagtól eltérően 32 km), tehát a magmához közeli, a kéreg szerkezete rendkívül szerencsés: hiszen a volt Pannon-tenger üledékanyagából kialakult mészkőrétegek, valamint a korábbi vulkanikus töredezett részek biztosítják, hogy a melegvíz-források hidrogén-karbonát- és egyéb ásványianyag-tartalma gyógyvízforrásokat táplál. És az is bizonyosra vehető, hogy a közép-európai középsztályok még a következő évtizedekben is a gyógy-

víz-turizmus fogyasztói lesznek. Hiányzik azonban az elmúlt fél évszázad hévíz-felhasználási katasztere. Részben az 1960-as évektől kifejlődő gyógyvízturizmus, részben az 1958 után kialakuló mezőgazdasági célú hévízfelhasználás kihatása a medence hővízállományára. És hiányzik egy helyzetfelmérés – történeti adatsorok alapján –, hogyan hatottak ki az elmúlt fél évszázad bányászati programjai (például a dunántúli bauxit- és szénbányászat) a karsztvíz, illetve a hővízállományra. Szinte állatorvosi ló lehet ebből a szempontból Hévíz gyógyturizmusa: a bauxitbányászat és a nemzetgazdasági, foglalkoztatáspolitikai szempontok közötti vita, amely az 1980-as évektől kezdődően ma sem zárult le. (Hasonlóan elemzésre szorul a dél-alföldi hővizek (például a szentesi eset) élelemtermelési felhasználásai az utóbbi 50 esztendőben.) Tanulságos – ezen a téren is – az a kialakult zűrzavar, rendezetlenség, amely a rendszerváltás következtében előállott. Külön tárgyalást igényel a karszt-, illetve hévizekkel kapcsolatos alap kutatások szétesésének vitatása és egy országos hévíz- és egy karsztvízkutatási program kialakítása. Az előző kormányzat 2000-ben felkarolta a hévízfelhasználást és a fürdő-, valamint gyógyvízprogramot. Akkor még nem alakulhatott ki a megfelelő korrekciós program. 2006-ban viszont hiába javasoltuk a Kárpát-medencei vízgazdálkodás és ezen belül a tározóépítés, a Duna-stratégia, valamint a hővízgazdálkodás vitáját és hosszú távú tervét, a programot elutasították. Mindezt természetesen egy regionális kutatási és kormányzati program keretében lehet elképzelni. A Duna mellett kétségtelenül legalább kormánybiztosi fellépést kíván a politikától a Kárpát-medencei hévízprogram kialakítása és végrehajtása.

Hatodik: *folyószabályozás, hajózás, vízi energia nyerése.* Bős–Nagymaros-vita európai összehasonlításban. (A bős–nagymarosi vízlépcső története végül is jól ismert. Az első, 1911. évi tervektől máig. Új szempontokat hozhatna részben az előtörténet alaposabb feltárása, részben a *hasonló nemzetközi viták* áttekintése. A szenvedélyeket úgyis csak azon csoportok és generációk kilépése – kihalása? – oldhatja fel, amely generációk és csoportok számára a Bős–Nagymaros-vita fiatalkoruk politikai aktivitásának csúcsa volt.) Magam a Duna felsőbb szakaszán kialakult hasonló konfliktus összehasonlító elemzését javaslom, részletes leírással párosítva. (Melyet az elmúlt években kutattam.) Ismerni kell

ugyanis a dunai hajózás történelmében a Duna-bizottság (1856) és az 1878. évi berlini szerződésnek a szerepét: a Dunát mindenképpen hajózhatóvá kívánták – elsősorban az angolok – tenni. Ennek lesz majd részben következménye az első szabályozás a felső-magyarországi szakaszon és a Vaskapu-szabályozás az Al-Dunán. (A kivitelezésre az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Magyarország kapott felhatalmazást.)* Még korábban – szintén a hajózás érdekében – megindult a Duna–Rajna–Majna nagy európai vízi út kiépítése (1836–1946).

Az I. világháború után az új, nagy teljesítményű és hatékonyaságú technika mindennaposá teszi Európában, Amerikában, sőt Afrikában is a nagyméretű zsilipek építését, ami párosul a kor nagy „találmányával” a vízienergia-felhasználással. (Az ekkor kiépülő elektromos fogyasztórendszerek – ipar, lakosság – falják az energiát.) A Duna–Rajna–Majna vízi út lassan fejlődik. Az alsó szakaszon először 1896-ban Magyarország, Románia és Szerbia uralkodói közösen átadják a hajózásnak a Vaskapu-csatornát, majd 1964–1972 között Jugoszlávia és Románia közös vállalkozásként felépítik a modern erőművet, amely a mai Szerbia áramszükségletének 37, Románia áramszükségletének 27%-át szolgáltatja. A Duna felső szakaszán 1921–1985 között 33 zsilip épül. Ausztria – nem függetlenül állami semlegességének 1955. évi elnyerésétől, s hogy a szovjet megszálló csapatok elhagyták az ország területét – 1959-ben kapcsolódik be a dunai zsilip-, illetve vízierőmű-építési láncba. Ezzel egy időben kezdődnek meg 1958-ban a csehszlovák–magyar tárgyalások egy építendő erőműről. (Ausztria területén a Dunán jelenleg 9 erőmű dolgozik az ország áramszükségletének 20%-át fedezve.) 1992-től a Duna–Majna–Rajna-rendszer teljesen hajózható, kivéve a magyarországi Duna-szakaszt.

De igazán érdekes az 1985–1990 közötti magyarországi Duna-vita összehasonlítása az 1977–1992 között lezajlott altmühli (Ausztria) vitasorozattal. A helyi lakosság vízierőmű-ellenes mozgalma egybeesett a Németországban ekkor már induló, úgynevezett ökológiavítával. Eddigi kutatásaink szerint parázs, de a pártpolitikától mentes vitákban a vízépítő mérnökök és a civilek, valamint a helyi közszereplők – politikusok, értelmiségiek – közösen alakítottak ki kompromisszumokat. Altmühl környékén végül megépültek a műtárgyak, de sok öblözetet, holtágat építettek ki. (A látvány „technikaibb”, mint a mi Tisza-tó építményünk, de minden természetvédelmi igényt kielégít. A modern természet-karbantartás mintájaként említik a helyiek és a szakirodalom.) Összehasonlításra várnak még – kezdeti tanulmányaink után – a Szovjetunióban folyó viták 1984–1986 között.** Értelmiségiek, felvilágosult pártvezetők robbantják ki a nagy folyóelterelésekről és az okozott katasztrófákról. (Legnevezetesebb az Aral-tó tönkretételéről szóló nemzetközi vita.) A „pávárót” név alatt induló mozgalom mellé áll Gorbacsov, és 1986-ban a világon először a Szovjetunióban kerül

természetvédő (zöld) kormányzat egy állam élére. Akárhogy is: a magyarországi Duna-tiltakozás nem ismeri el sem a német, sem a hasonló szovjet viták hatását, amelyek történeti összehasonlítás-kutatásaink szerint szoros gondolati párhuzamokat mutatnak. És talán magyarázatot is arra: hogyan lettek politikai mozgalommá Magyarországon (és a Szovjetunióban) a folyószabályozások elleni tiltakozások. És miért nem lett azzá a demokratikus Németországban?

Hetedik: *vízgazdálkodási elképzelések 1986–2007.* (Az 1989–1990. évi politikai váltásban, majd az 1994–1998 közötti választási politikában ismét átpolitizálódott a vízgazdálkodás, a vízszabályozásokat újra-újra párosította a diktatórikus politikával. Ez gátolta, hogy olyan vízgazdálkodási koncepció és stratégia alakuljon ki, amely a víztestek öntörvényű fejlődésére és ugyanakkor víz és társadalom teljes viszonyára kiterjeszkedik. Mint ahogy a vízgazdálkodási kutatások háttérintézetei is leépültek a rendszerváltás során. Kétségtelen: a Kárpát-medence természeti világának és lakosságának egyik nagy vesztesége, hogy Magyarországon nem sikerült a természet- és vízvédelem, valamint a vízfelhasználás, vízszabályozás körüli vitás álláspontokat nyugvópontra juttatni. Ilyen légkörben hirdette meg az MTA elnöke – e sorok szerzője – 1997. március 22-én, a víz világnapján, egy új vízgazdálkodási nemzeti program kialakítását. Az Akadémia Nemzeti Stratégiai Kutatások programján belül – a mezőgazdaságról, igazgatási intézményrendszeréről, nyelvről, közlekedésről, energetikáról stb. – indult a vízgazdálkodási stratégiai program. Vezetője Somlyódy László volt. Eredményükként 2000-ben meg is jelent a nemzeti vízgazdálkodási koncepció kötete. (Szintén az akadémiai Nemzeti Stratégiai Kutatások részeként készült el a Tisza-stratégia is Enyedi György és Teplán István vezetése alatt. Igen hasznos lenne mindezen elképzelések összevetése és párosítása azokkal a szövegekkel és elemzésekkel, amelyek 2000 után születtek a vízügyet is magában foglaló tárca [KVM] háttérintézményeinek megbízásából.)

Nyolcadik vitakérdés: *a társadalomtudományok aktivizálásának szükségéről.* A vizet használó mai emberi környezet (társadalom) kutatása szerintünk a 21. századi természetgazdálkodás sikereinek alapfeltétele. Így egy Kárpát-medencei vízgazdálkodási program sikerének is. (Már csak azért is, mert etikai-filozófiai, közösségépítési, szakigazgatási kérdéseket kell tudományos vizsgálat alá vonni.) Az elmúlt évszázad természetgazdálkodásának alapelveit kell felülvizsgálni. (Így a vízgazdálkodási programokat is.) Szemléletváltást kell először is véghezvinni. Többször elmondtuk: a természetgazdálkodás – és így a vízgazdálkodás – nemcsak a mérnökök, nemcsak a természetkutatók és a mozgalmárok dolga, hanem a használó emberi társadalom kutatójának is. A vízgazdálkodási programokról szóló vitákba tehát nemcsak a civil társadalmat – ami megtörtént világszerte –, hanem a társadalom kutatóit is be kell vonni. A vízzel élés rendszerező áttekintése megóvhatja a politikát, a mozgalmakat is a nagyságrendi tévedésektől.

* Vö. Mócsy András cikkével e számunkban!

** Vö. Glatz Ferenc cikkét (Ember, természet és az új történetiszemlélet) a História 1987/2. számában!